

Literatuur:

1. *Andel, W. L. van* (1930): Een plicht der professie. Ned Tijdschr Tandheelkd 37: 209-211.
2. *Barenthin, J.* (1976): Dental insurance and equity of access to dental services. Comm Dent Oral Epidemiol 4: 225-220.
3. *Broek, W. M. v. d.* (1917): Schooltandverzorging. Ned Tijdschr Tandheelkd 24: 671-689.
4. *Broekhuizen, H.* (1952): Resolutions agreed by the Public Dental Service Commission of FDI. Int Dent J 2: 425.
5. *Broekhuizen, H.* (1948): Het vraagstuk van de bedrijfsartsen. Ned Tijdschr Tandheelkd 55: 516-518.
6. *Broekman, R. W.* (1947 a): Sociale tandheelkunde op de tweesprong. Ned Tijdschr Tandheelkd 54: 477-482.
7. *Broekman, R. W.* (1947 b): Verslag van een bijeenkomst van het Tandheelkundig Genootschap: 'De wetenschappelijke tandheelkunde en haar sociale toepassingsmogelijkheden'. Ned Tijdschr Tandheelkd 54: 549-553.
8. *Buisman, P. H.* (1920): De tandheelkundige volksverzorging. Ned Tijdschr Tandheelkd 27: 429-438.
9. *Carpay, J. J.* (1977): STAPP-ers dwingen overheidsingrijpen af. Ned Tandartsenblad 32:124:125.
10. *Crielaers, P. J. A.* (1971): Sociale Tandheelkunde, een terreinverkenning. Ned Tijdschr Tandheelkd 78: 249-252.
11. *Het Ivoren Kruis* (1947): Adres aan den Minister voor Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen voor het instellen van een leerstoel voor de Sociale Tandheelkunde. Ned Tijdschr Tandheelkd 54: 30-31.
12. *Hupkes, J.* (1975): Het vrije beroep, vrijheid voor wie? Ned Tandartsenblad 30:97-101.
13. *Koch, G. J. Lindhe* (1970): The state of the gingivae and the caries-increment in schoolchildren during and after withdrawal of various prophylactic measures. In: W. D. McHugh (ed). Dental plaque. A symposium held . . . Dundee . . . 1969. Edingburgh, etc. Livingstone.
14. *Kuipers, N.A.* (1970): Sociale- en gemeenschapstandheelkunde. Gedachten en gegevens. Uitgave van de schrijver en de Vereniging van Amsterdamse ziekenfondsen.
15. *Ned. Maatschappij tot Bev. der Tandheelkunde* (1950): Kort verslag van de 55e Algemene Vergadering. Mededelingenblad 5: 451-455.
16. *Nikias, M. K.* (1968): Social class and the use of dental care under prepayment. Med Care 6: 381-393.
17. *Nord, Ch. F. L.* (1936): Het ontwerp Ziekenfondswet. Ned Tijdschr Tandheelkd 43: 1097-1103.
18. *Schaub, R. M. H. (ed.)* (1980). Onderwijspakket Sociale Tandheelkunde. Ned Tijdschr Tandheelkd 87:44-45.
19. *Tekenbroek, J. N.* (1941): Inleiding tot een systeem van ordening der sociale tandheelkunde. Ned Tijdschr Tandheelkd 48: 247-271.
20. *TMZ* (1981): Sociale tandheelkunde nu en in de toekomst. Aankondiging lustrumcongres. Ned Tandartsenblad 35: 1339-1340.
21. *Vademecum Subfaculteit Tandheelkunde* (1981): Beleidsstukken. Subfaculteit Tandheelkunde, Groningen.
22. *Witthaus, C.* (1902): De taak van eene plaatselijke tandheelkundige vereeniging. Ned Tijdschr Tandheelkd 9: 42-53
23. *Witthaus, C.* (1903): Sociale vraagstukken. Ned Tijdschr Tandheelkd 10:147-169.

December 1981.

Ant. Deusinglaan 1,
9713 AV Groningen.

Boekbesprekingen

Onder redactie van W. Ketterl: *Deutsche Zahnärzte Kalender 1982*. 360 pag. Carl Hanser Verlag, München, Wien 1982.

In deze 41e jaargang komen achtereenvolgens aan de orde:

1. Een dertiental oorspronkelijke bijdragen: Voeding en tandheelkunde; Complicaties na chirurgische ingrepen (profylaxe en therapie); Mogelijke toepassingen van hemisecties en wortelamputaties; Remineralisaties van initiële laesies; Soorten tandheelkundige implantaten en hun toepassing; Preprothetische-orthodontische behandelingen; Allergische reacties ten gevolge van in de tandheelkunde toegepaste materialen en/of toegediende medicamenten; Het bepalen van de biologische verdraagbaarheid van in de tandheelkunde toegepaste materialen met behulp van primaire calcultures; Goudvervangende legeringen; De invloed van lokale anesthesie op de bekwaamheid om aan het verkeer deel te nemen; Een eenvoudige kostenanalyse voor de tandheelkundige praktijk; De tandheelkundige kliniek van de Universiteit van Hamburg; Het voorkomen van infecties in de tandheelkundige praktijk en de daarbij toe te passen hulpmiddelen.
2. Een standpuntbepaling door het Deutsche Gesellschaft für Zahn-, Mund- und Kieferheilkunde ten aanzien van een negental actuele problemen: De tandheel-

kundige behandeling tijdens de zwangerschap; De caries profunda-behandeling; Amalgamrestauraties met secundaire cariës (moet de restauratie geheel worden verwijderd?); Het creëren van pockets; Het gebruik van ultraviolette stralen; Is amalgam toxisch?; Wortelvullingen bij niet-afgevormde wortels; Parodontologische indicaties voor het verwijderen van frenula; Het op psychosomatische gronden niet kunnen verdragen van gebitsprothesen.

3. Een lijst van personen die hun 'Rehabilitation' hebben gedaan.
4. Belangrijke geneesmiddelen in de tandheelkundige praktijk.
5. De samenstelling van een tandheelkundige eerstehulpuitrusting.
6. Een aanhangsel.

Bij de oorspronkelijke bijdragen (punt 1) ontbreken niet alleen een aantal literatuurlijsten (zij zijn echter wel bij de desbetreffende auteurs op aanvraag verkrijgbaar), maar ook verwijzingen. Bovendien zijn de wel aanwezige literatuurverwijzingen wat eenzijdig Duitstalig georiënteerd.

Bij de standpuntbepalingen (punt 2) ontbreken literatuurverwijzingen volledig. Het gedeelte over 'Belangrijke geneesmiddelen in de tandheelkundige praktijk' (punt 4) bevat, behoudens de receptuur van de in de tandheelkunde toegepaste geneesmiddelen, een - op de manier van de Codex Medicus Neerlandicus gepresenteerd - ge-

deelte over afwijkingen en ziekten waarmee de tandarts kan worden geconfronteerd. Helaas ontbreekt bij dit deel een inhoudsopgave of register.

In het voorwoord zegt de samensteller dat de Deutsche Zahnärzte Kalender 1982 niet alleen een raadgever, maar ook een informatiebron voor de tandarts-algemeenpracticus wil zijn, over al de ontwikkelingen die er zoal in de tandheelkunde plaatsvinden. Welnu, hij is daarin geslaagd.

A. C. M. van de Poel

A. Gentz: *Het voorkomen van tandziekten*. Serie: Hollandia Medische Raadgever. 200 pag., 49 afb. Hollandia BV, Baarn 1981. ISBN 90 6045 120 1.

Veel tandartsen voelen dat zij in hun voorlichtende taak te kort schieten. Daarom valt het toe te juichen dat in de serie 'Hollandia Medische Raadgever' nu ook een voor patiënten geschreven boekwerkje over de tandheelkunde is verschenen.

De schrijfster van dit boek is hoofd van een afdeling Kindertandheelkunde (in Bonn) en dat wordt tijdens het lezen steeds duidelijker. Onderwerpen op haar specifieke terrein, zoals de ontwikkeling van het melk- en het blijvende gebit, cariës en mondhygiëne worden uitgebreid behandeld. Helaas is zij echter op het punt van het voorkomen van tandziekten (nota bene de titel van

het boek) onvolledig. Van de verschillende mogelijkheden van fluoridering worden alleen de drinkwaterfluoridering, die in Nederland niet meer van toepassing is, en het slikken van fluoridetabletten besproken. Spoelen met fluoride-oplossingen en fluoride-applicaties worden niet behandeld en dat is jammer, gezien de publiciteit hierover en het gevaar dat kinderen overvoerd raken met fluoriden.

Ook een ander belangrijk onderwerp, als het 'sealen', wordt niet behandeld.

Erger wordt het als de schrijfster zich gaat begeven op voor haar vreemde terreinen, zoals de endodontologie en de parodontologie (in het boek respectievelijk Wortelkanaalbehandeling en Parodontose genoemd) en dat der kaakgewrichtsklachten. Deze onderwerpen, vooral van belang voor de volwassene, worden zo summier en foutief behandeld, dat het lezen van deze hoofdstukken beter ontraden kan worden.

Dit alles maakt dat de waarde van dit boek voor een patiënt wel erg gering wordt.

J. M. Genet

J. M. van Susante: *Praktische verrichtingen van de tandartsassistent*. 93 pag. Bohn, Scheltema & Holkema, Utrecht/Antwerpen 1982. Prijs f 33,50.

In de serie handleidingen voor assisterende beroepen in de gezondheidszorg is het boek *Praktische verrichtingen van de tandartsassistent* een welkome verschijning. Bij het opzetten van de eerste opleidingen in het kader van het middelbare beroepsonderwijs enkele jaren geleden, werd het algemeen als een gemis beschouwd, dat er geen bruikbare handleiding was, die aansloot op dit type onderwijs. In deze behoefte is thans voorzien, althans voor het eerste cursusjaar.

De schrijver, een van de docenten van het eerste uur, heeft deze handleiding samengesteld op basis van de nieuw ontwikkelde vakdoelen en leerinhouden. Daardoor kan het boek worden gebruikt zowel bij de huidige als bij de over enkele jaren op te richten nieuwe opleidingen.

In de didactische verantwoording wordt een globaal overzicht van de gehele opleiding gegeven. Het eerste cursusjaar bevat onder andere de beroepsvoorbereidende fase. Hierin leert de leerling het omgaan met apparatuur en instrumentarium, benevens een aantal assisterende werkzaamheden. Van deze laatste worden een 44-tal deelhandelingen kort en duidelijk beschreven. De meeste, regelmatig in de praktijk voorkomende handelingen komen dan ook wel aan de orde. Een groot aantal foto's verduidelijkt de tekst. Aangezien het accent ligt op de praktische kant, zoals ook de titel aangeeft, worden theoretische be-

schouwingen vermeden.

Het is aannemelijk, dat zowel de leerlingen als de docenten veel profijt van dit boekje zullen hebben. Ook stage-verlenende tandartsen, die op de hoogte willen zijn van hetgeen de leerling-tandartsassistenten aan onderwijs ontvangen, kunnen hier de nodige informatie opdoen. Het boek is uitgegeven in een losbladig systeem, zodat het volgende deel er gemakkelijk aan kan worden toegevoegd.

H. Orbaan

J. R. Grundy: *Farbatlas der Konservierenden Zahnheilkunde*. 152 pag., 473 afb. Carl Hanser Verlag, München, Wien 1981. Prijs 148,—DM.

Dit bijzonder mooi uitgevoerde platenboek geeft de practicus door middel van bijna 500 prachtige kleurenfoto's met duidelijke beschrijvingen een schat van informatie over de werkzaamheden in een dagelijkse praktijk zonder hoogstandjes.

Met uitzondering van de wortelkanaalbehandeling, die zoals in het voorwoord wordt vermeld nauwelijks alleen in afbeeldingen kan worden getoond, worden vrijwel alle facetten van de conserverende tandheelkunde, met inbegrip van kroon- en brugwerk, behandeld.

Het doel van de auteur was aan de hand van voorbeelden de student kennis te laten nemen van behandelingen die betrouwbaar zijn gebleken en de practicus nieuwe mogelijkheden te tonen.

Naast plaquecontrole met eenvoudige hulpmiddelen en indices en preventieve maatregelen, komen onder meer aan de orde: bescherming van de pulpa en de directe pulpa-overkapping, maar ook preparatievormen en restauratietechnieken met behulp van amalgaam, composiet en glas-ionomeercementen. De afdruktechnieken voor gietstukken worden uitgebreid behandeld, waarbij de klassieke koperbandmethode (die tegenwoordig maar al te vaak als obsoleet wordt beschouwd) niet vergeten is.

Ook voor de vervaardiging van kroon- en brugwerk worden aanbevelingen gedaan, waarbij echter een kritische beoordeling van de getoonde mogelijkheden zeker geboden is.

Gezien het feit, dat in het hoofdstuk over kronen voor frontelementen de porselein-op-goudkroon in het geheel niet wordt genoemd, toont de auteur zich, evenals uw referent een warm voorstander van de porseleinen jacketkroon. De indicatie voor porselein-op-goudkronen beperkt de auteur tot kroon- en brugwerk in de premo-laar- en molaarstreek.

Het boek moet worden beschouwd als een aanvulling op de vele handboeken op het terrein van de conserverende tandheelkunde. Het geeft, op de wijze van een

'kookboek', verantwoorde oplossingen voor de vele uiteenlopende problemen die men in de dagelijkse praktijk ontmoet. Op iedere bladzijde blijkt dat een ervaren practicus aan het woord is.

Hoewel in de duidelijke tekst bij de afbeeldingen niet verwezen wordt naar achtergronden, doch alleen ter zake doende handelingen worden beschreven, bevat het boek een uitgebreide literatuurlijst, waarin de oorspronkelijke Engelse opgaven door de vertaler (W. Kettler) zijn aangevuld met een respectabel aantal Duitse publikaties.

Resumerend, een prachtig uitgegeven platenboek dat zeker voor jonge collegae een schat van informatie bevat en waarin de meer ervaren practicus gezonde ideeën ter navolging zal ontdekken. Geen spectaculaire nieuwtjes, maar wel gedegen en goed uitgevoerde tandheelkunde, aangeboden door een clinicus met grote ervaring.

D. F. Veldkamp

A. J. M. Plasschaert en O. Hokwerda: *Ergonomie in de tandheelkunde*. 539 pag. Stafleu & Tholen B.V. Alphen aan den Rijn/Brussel 1981. Prijs f 141,00.

Ergonomie is een betrekkelijk nieuw begrip. Toch wordt de kennis die op dit gebied is verkregen op velerlei gebied toegepast, b.v. in de industrie, in het verkeer, in het huishouden, enz. Ook in de tandheelkunde worden ergonomische principes steeds meer naar waarde geschat. Bij het universitaire tandheelkundige onderwijs doet deze nieuwe discipline, zij het nog enigszins schoorvoetend, haar intrede. De uitgave van een goed Nederlands studieboek kan deze ontwikkeling zeker ten goede komen, vandaar dan ook dat de verschijning van het nieuwe boek door velen met belangstelling tegemoet zal zijn gezien.

Ergonomie wordt in het boek omschreven als de aanpassing van het werk en de werkomstandigheden aan de mens en de menselijke eigenschappen en omgekeerd het scholen van mensen om eigen mogelijkheden en die van apparaten en instrumenten optimaal te benutten. Met deze definitie wordt een dermate groot aantal factoren geïntroduceerd, dat een systeembenadering aangewezen is. Dit wordt in de ergonomie steeds meer gedaan en ook de auteurs gaan van deze opvatting uit.

Het kenmerkende van een systeem is, dat de samenstellende delen worden bestudeerd en beoordeeld, afhankelijk van het gestelde doel, in onderlinge relatie en in relatie tot het geheel. Er is dus een wezenlijk verschil met de gefragmenteerde benadering, zoals die vroeger meer gebruikelijk was en waarbij de delen als op zich zelf staande gegevens werden gezien.

De tandheelkundige praktijk kan in deze

denktrant worden beschouwd als een gecompliceerd werksysteem met verscheidene subsystemen. Deze laatste zijn b.v. het behandelstelsel, het administratieve stelsel, etc. Deze principiële en belangrijke beschouwingen worden in het begin van het boek nader uitgewerkt.

In de ergonomische gedachtegang wordt de arbeidende mens, in casu de tandarts, gezien als iemand die in een bepaalde werkruimte, via de zintuigen (eventueel met meetapparatuur) informatie ontvangt, deze in de hersenen verwerkt, hulpmiddelen (apparaten, instrumenten en materialen) hanteert en bestuurt en hierdoor een bepaalde arbeidsprestatie levert. Dit laatste is dan het doel van het desbetreffende systeem, b.v. de behandeling van een patiënt. Op dit geheel werken allerlei invloeden van de werkomgeving in, b.v. licht, geluid, vochtigheid, enz.

Aangezien in dit arbeidsproces de tandarts een centrale plaats inneemt, komen in één van de eerste hoofdstukken de erbij betrokken menselijke functies aan de orde. In dit hoofdstuk, *Houding en beweging*, genaamd, wordt uitgebreid ingegaan op een gezonde manier van werken en op het voorkómen van beroepsafwijkingen. Een apart onderdeel is gewijd aan het aanleren van tandheelkundige vaardigheden.

Doordat in het boek wordt uitgegaan van moderne opvattingen die in de ergonomie leven, is het mogelijk om de verworvenheden van enkele nieuwe hulpwetenschappen, zoals b.v. systeemleer en organisatiekunde, toe te passen. Dit is vooral het geval in de hoofdstukken *Teamconcept*, *Praktijkorganisatie als systeem* en *Personeel aspecten*. Deze zijn uiteraard geschreven voor de tandheelkundige praktijk en geven hiervoor ook veel informatie. Deze hoofdstukken bevatten echter ook verscheidene onderdelen, zoals b.v. *Structuren en modellen* en *Sturen en regelen*, die ook bij tandheelkunde op macroniveau van belang kunnen zijn. Dit is ook wel verklaarbaar, aangezien een praktijk weer onderdeel is van een groter geheel, nl. het systeem van de landelijke (tandheelkundige) gezondheidszorg, waar veranderende omstandigheden telkens nieuwe beleidsbeslissingen noodzakelijk maken.

Een praktijkorganisatie is ondenkbaar zonder een adequaat administratiesysteem. Hierop wordt uitgebreid ingegaan in een tweetal hoofdstukken, nl. één waarin algemene aspecten worden behandeld en één, waarin speciaal de automatisering aan de orde komt.

De tandarts-practicus zal zich misschien het meeste aangetrokken voelen tot de gedeelten over de directe werkomgeving, nl. de behandelruimte, wat zich hierin bevindt en wat zich hierin afspeelt. De hierop betrekking hebbende acht hoofdstukken zijn: *De inrichting van de werkplek*; *Werkstoel, tandarts en assistente*; *De patiëntenstoel*; *De behandelinstallatie*; *Instrumentarium*; *Kast- en opbergsystemen*; *Keuze van materialen* en tenslotte het hoofdstuk *Onderhoud*. Het zou te ver voeren al deze hoofdstukken uitvoerig te bespreken. Daarom wordt volstaan met enkele opmerkingen.

Over het algemeen is het niet de bedoeling om pasklare oplossingen voor allerlei situaties aan te dragen. Veeleer wordt ernaar gestreefd om de lezer in staat te stellen door bestudering van de tekst en met behulp van een logische denktrant problemen op dit gebied te analyseren en eigen criteria op te stellen. Dit gebeurt vanuit de opvatting dat vaak tegengestelde eisen een compromis noodzakelijk maken en waarbij persoonlijke voorkeuren en financiële mogelijkheden een grote rol spelen.

Hoewel er wel foto's en tekeningen zijn toegevoegd zijn deze vooral bedoeld ter verduidelijking van bepaalde tekstgedeelten. Zo wordt bijvoorbeeld in het hoofdstuk 'Behandelinstallatie' bij de bespreking over de basisconcepten van elk concept één foto als voorbeeld bijgevoegd. Een complete verzameling van alle mogelijke in de handel zijnde units zou slechts verwarrend werken.

Hoewel de begrippen arbeidssystematiek en efficiency hier en daar wel worden aangehaald, wordt er naar verhouding weinig aandacht aan besteed. Een beschrijving van b.v. de wijze waarop procedure-lijsten voor bepaalde standaardbehandelingen tot stand komen, met enkele voorbeelden, zou het boek nog aan waarde doen winnen.

Afgezien hiervan zijn de auteurs met hun teammedewerkers, waarvan er ook enkele afkomstig zijn van niet-tandheelkundige disciplines, er grotendeels in geslaagd hun doelstellingen te verwezenlijken. Dit is, gezien de ambitieuze opzet, bepaald geen geringe prestatie. De aanstaande tandarts, die plannen heeft een tandheelkundige praktijk op te zetten, zal er ongetwijfeld goed aan doen om dit boek grondig te bestuderen. Hij kan dan verantwoorde beslissingen nemen en heeft meer kans teurstellingen te voorkomen.

Niet alleen bij het onderwijs aan tandheelkundige studenten, maar ook aan aanstaande mondhygiënist en leerling-tandartsassistenten kan dit boek een waardevol hulpmiddel zijn.

H. Orbaan

D. Schlegel: *Die Quintessenz der odontogenen Entzündungen*. 2e druk, 240 pag., 42 afb., Quintessenz Verlags-GmbH, Berlin 1981. Prijs DM 48,—.

In dit boekje, bedoeld voor de algemeenpracticus, wordt door de auteur een overzicht gegeven van een uitgebreide scala van odontogene ontstekingen. Op systematische wijze worden deze besproken alsmede de therapie.

Verhelderend wordt ingegaan op de pulpopathie en haar periapicale gevolgen die leiden tot subperiostaal en submucosus abces. Vervolgens bespreekt de auteur de uitbreiding van ontstekingen naar de loges. Opvallend is dat er ruim aandacht wordt geschonken aan antimicrobiële farmaca. Duidelijk worden bijwerkingen van deze geneesmiddelen besproken.

De kwaliteit van de afbeeldingen is niet altijd even duidelijk, de literatuurlijst is niet recent te noemen en pover. Het is dan ook de vraag of dit werk innoverend is, ook al geeft het een duidelijk overzicht. Chirurgische benaderingen worden eenvoudig behandeld, waarbij het optreden van complicaties niet altijd duidelijk naar voren komt. Zo wordt b.v. bij de chirurgische benadering van het retromaxillaire abces niet duidelijk het gevaar van laederen van de a. maxillaris aangegeven.

In ons land wordt het gebruik van antibiotica duidelijk minder aangemoedigd, indien het odontogene ontstekingen betreft. Concluderend geeft het boekje een duidelijk overzicht van odontogene ontstekingen. Complicaties bij de therapie worden niet altijd duidelijk benadrukt. Het aanbod van literatuur op dit gebied is betrekkelijk ruim en goede alternatieven zijn ook in de Nederlandse literatuur aanwezig.

De uitgebreide beschrijving van antimicrobiële farmaca werkt verwarrend en is regelmatig aan verandering onderhevig. De indicaties gesteld door de American Heart Association verdienen veelal de voorkeur. Verdere medicamenteuze therapie verdient op geleide van een bacteriële kweek te geschieden.

Matig aanbevolen.

P. de Roos